

ОСОБИСТІТЬ ЯК СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО Й ПРАВОВОГО ТВОРЕННЯ: МЕТА І РЕСУРСИ

Суб'єктність процесу державного і правового творення є не тільки цікавим теоретичним питанням, особливо при розгляді його в історичній ретроспективі. У певних умовах науковий аналіз цього питання може мати, на нашу думку, й безпосередньо практичне – прогностичне або організаційне і конструктивне – значення.

Аналіз суб'єктності в державотворенні полягає, в першу чергу, у визначенні (відокремленні) безпосередніх суб'єктів творення держави і права. Ми вважаємо, що ними можуть бути: державотворча еліта – особлива елітна група, дії якої спрямовані на творення держави і права¹ [1], соціальні рухи – революційні, реформістські, національні, робітничі й т. п. [2], а також певні видатні державні та громадські діячі – особистості, що стають ініціаторами і лідерами державотворчого процесу.

У цій роботі ми маємо метою зосередитися на розгляді когорти особистостей такого типу, маючи на увазі, що подібний розгляд може бути корисним для аналізу як минулих, так й сучасних проблем суспільства, пов'язаних з державотворенням. При цьому ми не беремо на себе завдання розглянути певні психологічні ознаки або риси осіб цього типу: якщо вони є, можуть бути предметом дослідження психологів. Залишаємо на майбутнє і дуже цікавий аналіз особливої ментальності державотворців, структуру цінностей та мотивів їх діяльності. Зазначимо лише, що головною рисою цих людей, на нашу думку, є достатньо висока освіта та відповідне виховання, на ґрунті яких були сформовані особистісні уявлення про необхідний державний устрій та правові відносини в державі (тобто притаманний їм ментальний образ держави). Метою цього бажаного устрою в державі є втілення певної ідеї, спрямованої на піднесення (або створення і піднесення) держави – зміцнення і розвиток державних інститутів, формування відповідних правових відносин, підвищення добробуту громадян, набуття державою високого міжнародного статусу. А якщо реальне державне буття не відповідає їх уявленням, ця особиста якість ініціює прагнення особою відповідних змін у суспільстві. І коли ці прагнення особи спираються на її не будь-які особисті волю та віру у свої сили, то діяльність з формування необхідних державних та правових відносин стає метою їх діяльності протягом усього життя.

Цю ситуацію можна розглянути і через поняття «політична соціалізація», яке вживає в своїх роботах ряд політологів. Не обгово-

---

¹ Зазначимо, що парламент не є окремим суб'єктом творення держави та права, а виступає як організаційна форма діяльності державотворчої еліти.

рюючи доречність дроблення соціологічного поняття «соціалізація», зазначимо, що в даному випадку мається на увазі адаптація особистості до змін в системі владних відносин між соціальними суб'єктами. Найбільш складно і напружено політична соціалізація проходить в умовах державотворення і пов'язаного з ним процесу масштабного правотворення. Найчастіше відбувається важке і тривале пристосування соціального об'єкта – соціальної групи, особистості окремо, або як члена певної групи до зміни державних і правових умов, що виникли в політичному середовищі. Таку соціалізацію можна назвати пасивною політичною соціалізацією. Але є й активна політична соціалізація, коли особистість сприймає вимоги владно-правових обставин, що склалися, як виклик політичного суспільства і відповідає на них як суб'єкт дії, тобто перетворює державні й правові відносини відповідно до свого власного бачення або уявлень групи, яку репрезентує.

Зазначимо, що частіше за все таку активну політичну соціалізацію виявляють особи, які мають певний досвід громадської або політичної діяльності. Тут доречно згадати Християна Раковського, який на початку 1919 року був посланий ЦК РКП(б) на Україну для керування маріонетковим урядом Радянської України. І, як свідчили сучасники, досить ефективно адаптувався до українських політичних реалій [3], а з часом, спираючись на однодумців, зробив певні кроки на шляху до самостійної української радянської держави [4].

Безперечно, вказана когорта суб'єктів творення держави та права не є однорідною. Кожну з цих осіб до творення державних і правових змін спонукають певні, частіше за все унікальні, обставини: політичне, соціальне або економічне становище в країні, політичні та міжнародні події. Унікальність їх діяльності полягає й в тому особливому часі, ментальності їх народу та оточення, особливостях місцевості та інших обставинах, в яких вони діяли або діють. Звичайно, кожен з них, залежно від особистих якостей та обставин, обирає свій особливий шлях до здійснення мети – методи та співників в роботі. Однак, слід зазначити, що державотворці діють безпосередньо серед людей, тому людські невдоволення, прагнення і бажання, їх економічні, політичні та соціальні відносини є саме тим ґрунтом, тим соціальним матеріалом, який використовується ними під час будівництва держави і нових правових відносин. Цей соціальний потенціал перетворення суспільства, який в різні часи і в різних випадках буває різним за якостями та напрямками, і є фактичним ресурсом¹ державного і правового творення. У поняття ресурсів творення держави та права ми вкладаємо не тільки певні соціально-психологічні якості суспільст-

---

¹ Значення поняття ресурсів див. Глумачний словник [5].

ва та соціальні угруповання, які використовуються державотворцями в їх діяльності, а також й осіб та соціальні утворення, з якими вони постійно або тимчасово співпрацюють для досягнення своєї мети. Таким чином, використання певної ситуації або соціальних угруповань і тривала взаємодія із соціальними суб'єктами – два різних технологічних напрями досягнення державотворчої мети, залежно від політичної ситуації, що склалася. Слід зазначити, що особистість, яка є суб'єктом державотворення, використовує ресурси як залежно від їх наявності, так і залежно від своїх особистих схильностей та можливостей.

З погляду можливого практичного значення аналізу діяльності, спрямованої на державотворення, було б, на нашу думку, корисним типологізувати її, тобто визначити певні ресурси державного і правового творення та типові технології використання наявних ресурсів.

Найбільш ефективним ресурсом для суб'єкта державного та правового творення є розвинена державотворча еліта. Зрілість державотворчої еліти дає йому можливість обрати в середовищі еліти такі угруповання або осіб, погляди яких на державу і право або оцінки ними певних ситуацій, а також спроможність ефективно діяти дозволяють взаємодіяти з ними для досягнення мети чи певного проміжного результату. Найбільш виразно використання цього ресурсу здійснюється в сталях демократичних державах, де за певний час були відпрацьовані виборчі технології і процедури обрання до парламенту, який виступає в таких державах, як організаційна форма діяльності державотворчої еліти. Звичайно, на етапах становлення держави і її розвитку та реформування застосовуються різні технології взаємодії або використання державотворчої еліти. В якості ресурсу державо- і правотворення залучаються також і різні групи впливу, які практично є елітними групами. Залежно від цілей, умов і обставин групами впливу можуть виступати фінансова еліта, родова еліта, військова еліта, гуманітарна еліта та інші елітні угруповання, а також групи, об'єднані за політичними інтересами, які тим чи іншим чином спрямовані на розвиток держави та права.

Ще одним значним ресурсом правових та державних змін виступають громадські рухи. Одними з перших на це вказали ще у XIX ст. К. Маркс та Ф. Енгельс у «Маніфесті Комуністичної партії» [Див.: 2]. У типології соціальних змін, що була представлена П. Штомпкою, присутня категорія явних соціальних змін, що виробляються «знизу», яка охоплює ситуації, коли люди згуртовуються організовуються для того, щоб зробити зміни в суспільстві. Тут йдеться про громадські (соціальні) рухи [6]. П. Штомпка стверджує, що соціальні рухи – це засоби в причинному ланцюзі соціальної практики, продукти більш ранніх соціальних змін і разом з

тим виробники (чи, принаймні, співучасники) подальших перетворень. Рухи не виникають на порожньому місці, вони поєднують соціальний процес і спроби вплинути на його хід.

За масштабом гаданих соціально-політичних змін рухи поділяють на реформістські, радикальні та революційні, тобто такі, які або орієнтовані на зміни всередині головних інституційних структур суспільства, або спрямовані на радикальну перебудову певних структур суспільства, або такі, за яких передбачувані ними зміни охоплюють всі ключові аспекти соціальної структури. Ці рухи спрямовані на тотальну зміну суспільства, на побудову замість нього суспільства «альтернативного». На різних етапах розвитку суспільства і держави можливе виникнення різних за масштабом соціально-політичних змін громадських рухів.

Досить часто вказані рухи, висуваючи зі свого середовища постійних або тимчасових лідерів, здатні досягти гаданих соціальних і політичних змін в державі. Прикладом цього може бути загальний націоналістичний рух, який, за думкою одного із найвидатніших політичних теоретиків сучасного Заходу І. Берліна, «опанував майже ціле дев'ятнадцяте сторіччя, який був такий поширений, такий популярний, що увяйти собі світ, в якому він не виконує жодної ролі, можна було б лише з великим зусиллям. Цей рух мав своїх прихильників і ворогів, свої демократичні, аристократичні, монархічні різновидності, був наснагою людей діла і мистецтва, інтелектуальної еліти і мас...» [7, с. 97–98]. Та й у ХХ ст. націоналістичний рух був представлений численними національно-визвольними рухами, які виступали суб'єктами державних і правових перетворень в різних країнах, – вони створювали нові державну структуру і правові відносини в них або суттєво змінювали існуючі.

Але далеко не завжди громадський (соціальний) рух стає суб'єктом державних і правових змін. Так, наприклад, рушійною силою національно-визвольної революції в Україні у 1989–1991 роках був громадський рух з багатовекторною структурою, рух, складений з численних і різних за напрямками дії організацій, спільною складовою яких було прагнення до демократичних перетворень в країні [8]. Однією з причин, через які рух не зміг достатньо мірою реалізувати свої певні політичні завоювання, стала відсутність об'єднуючого лідера, який би мав загально визнаний авторитет у суспільстві й бачив подальші перспективи демократичного розвитку держави. Мабуть саме тому Т. Кузьо назвав політичну боротьбу, що велась після того в Україні, «незакінченою революцією» [9]. Нагадаю, що аналогічно, за відсутності об'єднуючого лідера, не

досягли жаданих цілей численні організації луддитів – робітничий рух, що існував кілька десятиліть в Англії¹.

В якості ресурсу тривалої співпраці з творення права і держави, яка б це право впроваджувала й підтримувала, Магатма Ганді створив в Індії національно-визвольний рух й очолив його. Завдяки цьому ресурсу незалежність і державність країни була досягнута за кілька десятиліть невтомної праці. Так і гетьман запорозький Б. Хмельницький на шляху до утворення української держави спирався (тобто використовував як ресурс творення права і держави) на селянський повстанський рух, а потім, маневруючи, на козаків і суттєву групу впливу – козацьку старшину [10].

Також одним із значних ресурсів правових та державних змін є використання виниклої соціально-психологічної ситуації в суспільстві (або поступове її створення і використання) з метою спирання в своїй діяльності на широку громадськість. Так, наприклад, більшовики в Росії на чолі з В. Леніним протягом 1917 р., вміло маневруючи та міняючи гасла, досягли більшості в Радах, здійснили Жовтневий переворот й оголосили в січні 1818 р. Тимчасовий уряд [11]. Певним чином і шлях Ш. де Голя як державного діяча можна вважати як використанням непересічною особистістю численних ситуацій, що виникали в суспільстві, на користь досягнення своїх цілей в реформуванні французької держави [12].

Список літератури: 1. Саппа М. М. Державотворча еліта: головні відмінності // Вісник ХНУВС. 2006. Вип. 32. 2. Саппа М. М. Громадський рух як суб'єкт і державних змін у «Маніфесті Комуністичної партії» // Вісник ХНУВС. 2006. Вип. 34. 3. Затонский В. К вопросу организации Временного Рабоче-Крестьянского правительства в Украине // Летопись революции. 1925. №1. 4. Саппа М. М. Х. Раковський в державотворенні Радянської України: боротьба проти автономізації України // Вісник Національного університету внутрішніх справ, 2006. Вип. 33. 5. Новый тлумачний словник української мови. Т. 3. К., 2006. 6. Штомпка П. Социология социальных изменений. М. 1996. 7. Берлін І. Націоналізм: знехтувана сила // Сучасність. 1993. №3. 8. Саппа Н. Н. Национально-освободительная революция в Украине как продукт социального движения с многовекторной сетевой структурой // Українська державність: становлення, досвід, проблеми: збірник наукових статей. Х., 2001. 9. Taras Kuzio, Ukraine. The Unfinished Revolution // European Security (London: Institute for European Defence & Strategic Studies). 1992. №16. 10. Горошко С. Лакований образ Богдана // Політологічні читання. 1992. №1. 11. Рабинович А. Кровавые дни. М., 1992. 12. Молчанов Н. И. Генерал де Голль. М., 1972.

Надійшла до редколегії 12.01.07

О. В. Карнаухов

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНOSTІ ВИНИ, ЙОГО ЗМІСТ

Забезпечення доведеності вини, будучи однією з основоположних ідей кримінального судочинства, гарантується ст. 129 Основ-

---

¹ Цікаво, що деяка частина луддитів прагнула й державних змін – проголошення країни республікою.